

ПРЕДСТАВНИКИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ЛАВАХ ЧОРНОМОРСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА НА ОДЕЩИНІ ТА В ПРИДНІСТРОВ'І (1920-1921 рр.)

У статті розглядається історія антибільшовицьких повстанських формувань та підільних організацій на Одещині і в Придністров'ї у 1920-1921 рр., досліджується національний склад Чорноморського повстанського козацького війська, порівнюється антибільшовицький повстанський рух в Україні та інших крайніх колишньої Російської імперії.

Антибільшовицький повстанський рух на Півдні України у 1920-1923 рр. недостатньо вивчена сторінка історії України періоду визвольних змагань. Ґрунтовне дослідження повстанського руху, в якому брала участь значна частина громадян України вимагає вивчення його особливостей і специфічних рис по окремих регіонах, а також розгляду соціального та етнічного складу учасників повстанського руху. Вивчення спільної боротьби повсталіх селян різних національностей, що населяють Україну проти єдиного гнобителя (яким на той час була комуністична влада) має неабияке суспільно-політичне значення і сприятиме зміцненню міжнаціональної злагоди в нашій незалежній державі.

В радянській історичній науці, яка намагалась зобразити антибільшовицький повстанський рух в Україні у 1920-1923 рр. як “український буржуазно-націоналістичний бандитизм”, участь у цьому русі представників інших національностей майже замовчувалась.

Єдиною історичною працею в якій розглядалась участь неукраїнців у антибільшовицькому повстанстві на Півдні України була стаття С.Когана та Н.Межберга "Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (1919)", надрукована у часописі „Літопис революції” у 1929 р. У статті висвітлюється антикомуністичне повстання німецьких та болгарських селян, що відбулося в Одеському повіті у липні-серпні 1919 р. Автори докладно розглянули передумови, процес підготовки та хід повстання, намагаючись дати йому об'єктивну (для того часу) оцінку.

Інформація про участь представників різних національностей у повстанському русі міститься в архівних матеріалах фондів: Повстансько-партизанського штабу при Головній команді Армії УНР під керівництвом генерал-хорунжого Ю.Тютюнника, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України; ЦК КП(б)У, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських організацій України; Одеського губернського комітету КП(б)У, що зберігаються у Державному архіві Одеської області. Ці документи дають змогу встановити картину подій, пов'язаних з діями повстанських загонів і вибухом селянських повстань в Одеській губернії. Це звіти, бюлетені, доповіді про проведену роботу, огляди більшовицьких республіканських, губернських повітових та окружних органів влади і штабів військових частин за відповідні періоди; а також об'ємне листування цих органів з органами комуністичної влади на місцях, телеграми та повідомлення губернських і повітових штабів по боротьбі з "бандитизмом", розвідувальні зведення ДПУ УСРР. Аналогічна інформація міститься і у спогадах повстанських отаманів Я. Гальчевського і І. Лютого-Лютенка.

Повстанський рух на Одещині та в Придністров'ї здійснювався та координувався

великим повстанським з'єднанням, що мало назви “4-ї Задністрянської дивізії” або “Чорноморського повстанського козацького війська”. А участь представників національних меншин у повстанському русі проти комуністичної влади була найбільш характерною саме для території Одеської губернії. Найактивнішу участь у повстаннях проти комуністичної влади поряд з українцями брали селяни німецького та австрійського походження (в архівних джерелах та історичній літературі усі фігурують як “німці-колоністи”). У безжалійній війні з більшовиками їм було що врячати. Ще до революції в Одеському повіті німцям-колоністам належало 32% усіх приватних земельних володінь³⁵⁴. Пересічний розмір приватного володіння німецьких заможних селян в Одеському повіті дорівнював 105-ти десятинам. Ядром повстанських формувань німців-колоністів була так звана “німецька самооборона”, формування якої було покладено початок ще у 1917-1918 рр.³⁵⁵. Повстання німців-колоністів проти комуністичної влади в Одеській губернії активно підтримували болгарські селяни³⁵⁶.

У червні 1920 р. підільна організація німців-колоністів в Одеському повіті на чолі з членом партії правих есерів Людвігом Шоком підготувала повстання, яке мало підтримати повстання українських селян, що спалахнуло у Тираспольському повіті під проводом хорунього Ісаєнка, братів Діденків та офіцера німецького походження Бауера. Планувалося переривання залізничних комунікацій, знищення мостів та спільний наступ на Одесу повстанських формувань обох повітів³⁵⁷.

Слід зазначити, що німці України приймали найактивнішу участь у повстанському русі проти більшовицької влади не лише у межах Одеської губернії. Так, керівниками антибільшовицького повстання у місті Тростянець були німці: директор Тростянецької цукроварні, колишній офіцер царської армії Шіллінг, колишній секретар мирового судді Каптелер та власник аптеки Клінке³⁵⁸.

24 червня 1920 р. жителі села Серіївка роззброїли червоноармійців або міліціонерів, що конвоювали мобілізовану молодь. Виступ було одразу ж підтримано озброєною молоддю німецької колонії Петерсталь, яка виїхала на з'єднання з повсталими на підводах з кулеметами. Повстала українська і німецька молодь рушила до села Маяки, де знаходився збірний мобілізаційний пункт, і захопила його. Було обеззброєно і розстріляно 50 червоноармійців і поліпрацівників³⁵⁹. Після цього повстанці зайняли містечка Білівку та Овідіополь в Одеському повіті³⁶⁰ та перейшли у Слободзейську волость Тираспольського повіту. За повідомленням Слободзейського волосного ревкому від 1 липня 1920 р. велике повстанське формування українських, німецьких, російських і болгарських селян чисельністю близько 600 бійців, з кулеметами, зайняло села Ліски, Троїцьке та Градениці³⁶¹. Пізніше були зайняті села Георгіївка, Калоголя та Роксолани³⁶². Керували повстанцями німець Еберле та українець Концевич³⁶³.

³⁵⁴ Коган С., Межберг Н. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (1919 р.) // Літопис революції. - 1929. - №2 - С. 139.

³⁵⁵ Там само. - С. 143.

³⁵⁶ Там само. - С.148.

³⁵⁷ Иванова З.М. Ревкомы в борьбе за упрочнение Советской власти в левобережных районах Молдавии в 1919 - первой половине 1921 гг. – Кишинев, 1963. – С. 82-83.

³⁵⁸ Козельський Б.В. Шляхом зрадинства і авантюри. Петлюрівське повстанство. - Харків: Державне видавництво України, 1927. - С.35.

³⁵⁹ ДАОО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.17.

³⁶⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). – Ф.1. - "ЦК КП(б)У". - Оп.20. - Спр.252. - Арк. 78.

³⁶¹ ДАОО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.17.

³⁶² ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. - Спр.195. - Арк.263.

Повторилася ситуація річної давності. Влітку 1919 р. приводом до запланованого антикомуністичного повстання німців та болгар в Одеському повіті також стала мобілізація, оголошена Губвиконкомом Одеської губернії³⁶⁴. Відмінність полягала в тому, що у 1920 р. німців підтримали не лише болгарини, а й українці та росіяни. У 1919 р. українці повстання не підтримали³⁶⁵. Тоді німці-колоністи співчували А. Денікіну та активно підтримували його військо. Після нищівної поразки білогвардійців позиція німецького селянства змінилася.

На придушення антикомуністичних повстань у Тираспольському і Одеському повітах більшовицька влада кинула 361-й полк 41-ї стрілецької дивізії³⁶⁶ та війська ВОХР³⁶⁷. Зведення губернської НК від 13 липня 1920 р. свідчить про те, що на цей час повстання в Одеському повіті та Слободзейській волості Тираспольського повіту було придушене. Про втрати з обох боків у зведеннях не повідомлялося крім того, що у Маяках було розстріляно 10 повстанців³⁶⁸. За повідомленням більшовицької губернської преси Еберле і Концевич в ході придушення повстання загинули³⁶⁹.

У липні 1920 року німці взяли активну участь у діяльності підпільної організації, яка готувала антибільшовицьке повстання в самій Одесі на підтримку бойових операцій Чорноморського повстанського козацького війська у повітах губернії. Очолювали підпілля керівники одеської „Просвіти” П. Климович і М. Кравець та офіцери-українці. Чекістам вдалося викрити підпільну організацію і заарештувати багатьох її членів. Разом з багатьма українцями як активні учасники підпілля чекістами були розстріляні німці-одесити: викладач гімназії І. Церр, службовець Ю. Розе, його рідна сестра, зв'язкова організації О. Розе, А. Норберт, Р. Руокке, А. Губершгейн, Ш. К. Мільтер, А. Л. Ріфман, З. Л. Рейнхард³⁷⁰.

У другій половині серпня 1920 р. в Одеському повіті спалахнуло антибільшовицьке повстання німецьких селян села Рорбах, внаслідок яких загинули 6 міліціонерів та голова продовольчого комітету (прізвище не вказане). Повстанцями були перерізані проводи зв'язку між Рорбахом та Березівкою³⁷¹. За повідомленням зведення Одеського губкому КП(б)У в селі Кубанка Одеського повіту приблизно у цей же період відбулись збройні напади повсталих болгарських селян на продагентів та радянських працівників³⁷².

У Вознесенському повіті Одеської губернії в районі німецьких колоній Шпаєрово та Рошгтад діяло чисельне повстанське формування німців-колоністів. Ним керували офіцери: Рошгтад, Генер, Бісмарк та Месер³⁷³.

³⁶³Известия Одесского губернского революционного комитета и губернского комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины - 1920. - Січень - грудень.

³⁶⁴ Коган С., Межберг Н. Вказана праця. - С.146.

³⁶⁵ Там само. - С.148.

³⁶⁶ Иванова З.М. Вказана праця. - С.83.

³⁶⁷ ЦДАГОУ. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.195. - Арк.263.

³⁶⁸ ДАОО. - Ф.3. - Оп.1. - Спр.29. - Арк.56.

³⁶⁹Известия Одесского губернского революционного комитета и губернского комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины - 1920. - Січень - грудень.

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ ДАОО. - Ф. 3. - Оп.1. - Спр.29. - Арк.13.

³⁷² ЦДАГОУ. - Ф.1. - "ЦК КП(б)У". - Оп.20. - Спр.252. - Арк.105.

³⁷³ Отчет Одесской Губернской Чрезвычайной комиссии к IV Губернскому Съезду Советов. - Одесса: Издание Одесской Губчека, 1921. - С.28.

У зведенні Одеського губвиконокму від 25 липня 1921 р. повідомлялося, що «в загоні отамана К.Солтіса, - галичани, молдовани, румуни та росіяни»³⁷⁴. У отамана одного з найбільших повстанських загонів Чорноморського повстанського козацького війська, що оперував на території Балтського і Первомайського повітів Одеської губернії і Ольгопільського повіту Подільської губернії Якова Андрійовича Кошцового батько за національністю був українцем, а мати, яку звали Ірина Артемівна – молдованкою³⁷⁵.

Серед євреїв також були громадяни, які потерпали від червоного терору, боролися проти комуністичної влади та підтримували повстанський рух. Євреї працювали на службу постачання повстанського загону отамана С.Гризла, що оперував у Первомайському повіті Одеської губернії, за що п'ятеро з них були розстріляні червоними³⁷⁶. Цінну розвідувальну інформацію доставили у Повстансько-партизанський штаб генерала Ю.Тютюнника євреї Б. Гурфінкель та М. Фукс - колишні управліючий та службовець металургійного заводу "Ізноскових" в Одесі³⁷⁷. Євреї також працювали на розвідку повстанського загону отамана Я.Гальчевського³⁷⁸.

Дослідження участі представників національних меншин у бойовій діяльності Чорноморського повстанського козацького війська дозволяє зробити наступні висновки.

Склад учасників антикомуністичних повстань та партизанських загонів в Одеській губернії був багатонаціональним. Крім українців найактивнішу участь у збройному повстанському русі проти комуністичної влади брали громадяни України німецького та австрійського походження, що проживали на території Одеської губернії. Історичні джерела підтверджують участь у повстанському русі проти комуністичної влади в Одеській губернії росіян, болгар, молдован, румунів та євреїв.

В антикомуністичних повстаннях, що відбувались в Одеській губернії у 1920 р., брали участь представники різних національностей, але це не призвело до розбрату в лавах повстанців, як це мало місце під час "джедлабадського" антибільшовицького повстання у Середній Азії в 1919 р. під проводом Мадамін-Бека і К.Монстрова, або під час повстання уральських козаків, казахів та башкирців у лютому 1919 р. Це пояснюється відсутністю релігійної ворожнечі (болгари і молдовани були як і українці православними, а ворожнеча між православними та німцями-протестантами не мала ніякого історичного підґрунтя) та великодержавних закидів з боку повстанців-українців.

Serhiy Bohan

The representatives of national minorities in the Black Sea Insurrectional Cossack Army in Odesa and the Dniester regiones (1920-1921)

The author has considered the history of anti-communist guerilla formations and underground organizations in Odesa and the Dniester region in 1920-1921. The national structure of the staff of the Black Sea Insurrectional Cossacks Army is investigated, underground organizations in Ukraine and other countries of the former Russian empire are compared.

³⁷⁴ ДАОО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр.265. – Арк. 15.

³⁷⁵ Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К., 1998. – С. 285-286.

³⁷⁶ Лютий-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру. – Детройт, 1986. - С. 29.

³⁷⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф.2297. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 79.

³⁷⁸ Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. – Краків, Українське видавництво, 1941. – С.17.